

JAKUB SŁAWIK¹

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-7867-7714](https://orcid.org/0000-0001-7867-7714)

O hermeneutycznych założeniach badań biblijnych

On the Hermeneutic Premises in Biblical Research

Słowa kluczowe: hermeneutyka, przed-rozumienie, natchnienie Biblii, prawda, badania literackie i historyczne, krytyczne nastawienie, metodyczne wątplenie.

Key words: hermeneutics, pre-understanding, Bible inspiration, truth, literary and historical research, critical attitude, methodical doubt.

Streszczenie

Nieuniknione założenia hermeneutyczne badań biblijnych zostały rozważone z punktu widzenia luterańskiego biblisty w kontekście obchodzenia się z Biblią w lekturze wierzących oraz w badaniach naukowych, zarówno literackich, jak i historycznych. Nie tylko wyniki lektury Biblii i badań naukowych, ale również przed-rozumienie czy „uprzedzenia” hermeneutyczne trzeba analizować krytycznie. Podstawą czytania przez wierzących Biblii i badań naukowych jest poddawanie w wątpliwość własnych sądów.

Abstract

The inevitable hermeneutic premises of biblical research have been considered from a Lutheran biblical scholar's point of view in the context of how the Bible is treated in a believer's reading and in academic, both literary and historical, research. Not only the results of Bible reading and academic research, but also pre-understanding or hermeneutic "prejudices" must be

¹ Dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT, Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

critically analysed. Questioning of one's own judgements must form the basis of a believer's reading of the Bible as well as scientific research.

„Konsekwencja zupełna jest identyczna z praktycznym fanatyzmem, niekonsekwencja jest źródłem tolerancji” – Leszek Kołakowski²

1. Dlaczego zagadnienie jest ważne?

Po pierwsze, wśród wierzących krytyczne badania nad Biblią wywołują nieprzychylnie reakcje. Z mojej praktyki jako nauczyciela akademickiego wynika, że studentki i studenci bywają niezadowoleni z tego, jak podchodzi się do Biblii w trakcie studiów teologicznych. Słyszeli nieraz w kościołach i na spotkaniach o „słowie Bożym”, niewzruszalnym fundamencie wiary chrześcijan, a na studiach są konfrontowani z krytycznymi badaniami nad Biblią i oceną przekazów biblijnych, na przykład ich historyczności. Tego rodzaju obiekcji nie powinno się zbywać milczeniem.

Po drugie, w bardzo interesującej książce Łukasza Niesiołowskiego-Spanò i Krystyny Stebnickiej o historii Żydów w starożytności pojawiła się krytyka „bałamutności” przekazu biblijnego (Niesiołowski-Spanò, Stebnicka 2020, 117, 161³). Natomiast podkreślenie wartości książki w moim artykule recenzyjnym (Ślawik 2021b) spowodowało niezadowolenie ze strony recenzentów wydawniczych mojego omówienia, w opinii których miałem zbyt łagodnie potraktować recenzowaną pozycję, polecając ją jako podręcznik na studiach teologicznych. W ten oto pośredni sposób starły się ze sobą dwa założenia czy przeświadczenia odnoszące się do religii: krytyczna ocena historycznej i kulturowej wartości Biblii oraz niezgoda na wizję historii dawnego Izraela mocno odbiegającą od

² Kołakowski 1989, 155.

³ Trudno byłoby w tym nie widzieć negatywnego nastawienia jednego z autorów do teologicznego czy religijnego przesłania Starego Testamentu, co jednak – o dziwo – nie dotyczy krytykowanych w Starym Testamencie „kananejskich” praktyk religijnych (zob. Niesiołowski-Spanò, Stebnicka 2020, 171).

narracji biblijnej. Czy krytyczne i religijne podejście do Biblii muszą być ze sobą sprzeczne?

Po trzecie, w dyskusjach publicystycznych krytycznych, wobec religii, wykorzystuje się pojęcie prawdy. Czasami można przeczytać, że ludzie wierzący „między wiarą a prawdą” stawiają „znak równości. Dla chrześcijan Biblia zawiera całą prawdę. [...] Prawda religijna albo prawda teorii spiskowej często tłumaczą całość bytu i wszechświata”, bez potrzeby oglądania się na fakty (Jarkowiec 2021). Niewątpliwie różne formy zbanalizowanej czy zwulgaryzowanej teologii, wynikające z jej niezrozumienia, uproszczenia, i to niekoniczne ze strony „przeciwników” takiej czy innej religijności, łatwo stają się przedmiotem krytyki z perspektywy racjonalistycznej, starającej się wykazać nielogiczność, wewnętrzną sprzeczność wszelkiej myśli religijnej (np. Varga 2012). Czy rzeczywiście stajemy przed alternatywą: albo naukowe i racjonalne podejście do Biblii i religii dezawuuje ich wartość, albo apologetyka podważająca zasadność otwartej i krytycznej postawy w badaniach i w analizie Biblii czy fenomenów religijnych?

Powyższe wyrwykowe obserwacje wskazują na potrzebę jasnego prezentowania założeń naszego ujmowania rzeczywistości, nas samych, Boga czy religijności, którymi kierujemy się świadomie lub nieświadomie. Ponieważ chodzi o rozumienie czy postrzeżenie, można mówić o założeniach hermeneutycznych. Rozpatruję to zagadnienie z perspektywy luteranckiego biblisty zajmującego się Starym Testamentem.

2. Cała prawda?

Choć w powszechnym odczuciu prawdą jest to, co odpowiada faktom czy obserwacjom, to sprawa jest dużo bardziej złożona (by się o tym przekonać, wystarczy spojrzeć na dostępne w internecie ‘podsumowania’ dyskusji o pojęciu prawdy)⁴. Nie próbując wchodzić w skomplikowaną

⁴ Zob. <https://plato.stanford.edu/entries/truth/>, dostęp 23.02.2021, wraz z linkami do poszczególnych kategorii; <https://de.wikipedia.org/wiki/Wahrheit>, dostęp 23.02.2021.

materię dyskusji o prawdzie, zadowolę się stwierdzeniem, że rzeczywistość nie jest nam dostępna bezpośrednio, a jedynie za pomocą naszych 'organów' poznawczych, którymi są nie tylko zmysły, ale i sam mózg (procesy myślowe), i nie da się jej ująć inaczej niż za pomocą języka, który ma zasadniczy wpływ na porządkowanie obserwacji⁵. Tym samym pojęcie prawdy jest nie tylko trudno stosowalne, ale przede wszystkim pozostaje nieostre i płynne. Złożoność pojęcia prawdy nie może dziwić biblisty, biorącego pod uwagę używane w Starym i Nowym Testamencie terminy na określenie prawdy: hebrajskie אמת i pokrewne, odnoszące się do tego, na czym można polegać (Wildberger 1984, 201-204), czy mające zbliżone znaczenie w Nowym Testamencie greckie pojęcie $\alpha\lambda\theta\epsilon\iota\alpha$ ⁶.

Prawdą jest dla mnie to, co w jakiś sposób odpowiada moim doświadczeniom. Prawda ma więc zawsze wyłącznie indywidualny, subiektywny wymiar. Więcej, jest dynamiczna, a nie statyczna, ulega zmianom. Zależy od tego, jak pojmujemy świat i nas samych, co uważamy za ważne. Wpływ wywierają tu między innymi moje lektury, w tym Biblia. Jestem zanurzony w nieustannym procesie wzajemnego oddziaływania: moje przekonania warunkują sposób rozumienia świata i tekstów, które z kolei znacząco wpływają na moje przekonania. Ale coś, co dla mnie jest ważne, może mieć też znaczenie dla innych, wtedy łączy nas pewien zasób wspólnych wyobrażeń, wspólna prawda.

Koncepcja 'całej prawdy' (nawet nie wiadomo, czym miałyby ona być: uniwersalną teorią wszystkiego?), którą gdzieś można pomieścić, jest więc absurdalna. Wprawdzie Kościół rzymskokatolicki czy religijne ruchy fundamentalistyczne uważają się czasami za posiadaczy prawdy, ale nie jest to nic innego jak bezpodstawne uroszczenie i świadectwo intelektualnego ograniczenia.

⁵ Świadomy tego był już, jak się wydaje, autor Rdz 2,19-20.

⁶ Nawet jeśli w zależności od kontekstu jego znaczenie jest mocno zniuansowane – zob. Sławik 2012; Link 1993. 1348-1352.

3. Biblia czytana krytycznie

Zacznijmy od tego, czym Biblia nie jest: nie jest ona po prostu słowem Bożym. Dla Lutra Bożym było słowo głoszące Chrystusa. Biblia jest natomiast świadectwem czy nośnikiem tego słowa. Biblia nie jest też czy nie może być określana jako tekstem natchnionym. Z perspektywy luterńskiej (przede wszystkim w oparciu o 2 Tm 3,16) działanie Boże przez Ducha Bożego ma miejsce w czytającym czy słuchającym człowieku (por. Rz 10,16), natchnienie realizuje się po stronie odbiorcy. Nie oznacza to, że Biblia miałaby być niepotrzebna czy niekonieczna. Wręcz przeciwnie, jest niezbędna, bo jest jedynym – pośrednim (lektura Biblii) lub bezpośrednim (słuchanie zwiastowania) – sposobem prowadzącym do obcowania z Bożym odmieniającym i zbawiającym słowem⁷.

Jakie ma to konsekwencje dla badań nad Biblią lub w taki czy inny sposób związanych z Biblią? Chrześcijanie nie mogą odżegnywać się od fundamentalnego znaczenia tekstu biblijnego dla swej wiary, bez Biblii nie mogłaby ona istnieć. Ale nie są zależni od żadnej sensownej czy bezsensownej tezy dotyczącej Biblii, bo ważna jest nie ocena ‘jakości’ tekstu, lecz fakt, że Bóg poprzez nią porusza człowieka. Biblia z perspektywy człowieka wierzącego, dokładnej wierzącego ewangelika, jest świadectwem poszukiwania właściwego sposobu rozumienia

⁷ Do tego szerzej Slawik 2015a, 9-31. Prof. J. Sojce zawdzięczam cenne wskazanie na „De servo arbitrio” M. Lutra: „dwojaka jest zarówno jasność Pisma, jak i dwojaka jego niejasność. Jedna zewnętrzna, powiązana ze służbą Słowa, druga wewnętrzna tkwiąca w poznaniu serca. Jeżeli mówisz o tej wewnętrznej jasności Pisma, to żaden człowiek nie dostrzeże w nim ani jednej joty, chyba tylko ten, który ma Ducha Bożego, wszyscy mają serce zaciemnione, tak iż – jeśli nawet mówią i umieją wypowiedzieć wszystko, co w Piśmie jest, jednak nic z tego nie rozumieją i prawdziwie tego nie poznają, ani nawet nie wierzą w Boga, ani że są jego stworzeniami, ani nic innego, zgodnie z owym Psalmem 13: «Głupi rzekł w sercu swoim, nie masz Boga» (dosłownie: Bóg jest niczym). Duch bowiem jest potrzebny do zrozumienia całego Pisma oraz każdej, jakiegokolwiek jego części. Jeżeli zaś mówisz o zewnętrznej, to w ogóle nic w nim nie pozostało ciemnego lub dwuznacznego, lecz wszystko, cokolwiek jest w Pismach, zostało przez Słowo wyprowadzone na najjaśniejsze światło dzienne i całemu światu zwiastowane” (WA 18, 609; powyższe tłumaczenie za Luter 2002, 70).

i mówienia o Bogu w historii Izraela i pierwszych pokoleń wyznawców Chrystusa. Jest to poszukiwanie wplecione w losy Izraela, jego historię, poszukiwanie niewolne od ‘błędów’ czy ślepych uliczek. Biblia to zbiór tekstów, które rozrastały się z biegiem czasu, kumulując w sobie różne sposoby ujmowania relacji ludu i człowieka z Bogiem. Jak się wydaje, w historii tekstu/ów czy ksiąg Biblii, czyli literatury biblijnej, nie eliminowano tradycji i wypowiedzi, które były niezgodne z innym/późniejszym pojmowaniem rzeczywistości relacji z Bogiem. Zachowały się w Biblii sprzeczności, odmienne sposoby pojmowania Boga i tego, czego chce od człowieka, spory, które nie zostały rozstrzygnięte (takie jak na przykład o stosunek do innych ludów – porównaj Pwt z Rt czy Jon). Przez wieki, gdy Biblia powstawała, jej autorzy mieli – jak się zdaje – świadomość tego, że wszyscy i nieustannie znajdujemy się na drodze poszukiwania właściwego sposobu mówienia o Bogu, a co za tym idzie, właściwego kształtowania ludzkiego życia przed i z Bogiem. W historii literatury biblijnej (Biblii) ukrywa się potężny ładunek samokrytycyzmu, który nie pozwalał wykluczyć odmiennego pojmowania Boga.

W szczególności dotyczy to ‘początków’⁸ religii Izraela, które zdaniem większości badaczy były politeistyczne, tak że o monoteizmie nie może być mowy przed wygnaniem babilońskim. Wiele wskazuje też na to, że JHWH czy Jego obecność były jakoś wyrażane materialnie, czyli za pomocą posągów kultowych (por. np. Rdz 28,18; 35,14; Wj 32,1-6 i 1Krl 12,26-33)⁹. Przy czym nie mieliśmy tu do czynienia z prostoliniowym rozwojem od ‘prymitywnych początków’ ku coraz bardziej rozwiniętej formie religijnej, tym bardziej że narracja biblijna opisuje początki relacji ludu z Bogiem raz w wyidealizowany sposób (Jr 2,2-3; 31,2-3; Pwt 32,10-14), a innym razem ujawnia problematyczność stosunku Izraela do Boga od samego początku (Pwt 8,15-18 czy metaforyczna rekapitulacja

⁸ Do problematyki funkcji i znaczenia początków/pochodzenia zob. Hartenstein 2019.

⁹ Zob. Sławik 2004, 101-128. Na podstawie przedstawień bóstw z okolicznych terenów dawnego Izraela posąg JHWH próbuje zrekonstruować Berlejung 2019.

z Ez 16). Nie tylko autorzy biblijni, ale i współcześni czytelnicy nie mieli i nie mają żadnego powodu, by starać się temu zaprzeczać. W biblijnej historii Izraela w różnych czasach i w zmieniającej się rzeczywistości historyczno-kulturowej próbowano odnaleźć i przedstawić Boże, zbawiające działanie dla ludzi, którzy nie byli Bogu obojętni. Razem z autorami ksiąg biblijnych jesteśmy w drodze ciągłego poszukiwania właściwego rozumienia obecności i działania Boga oraz właściwego stosunku do Boga.

Z chrześcijańskiej perspektywy istnieje na tej drodze moment przełomowy – jest nim życie, działalność, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa. Nie ma to jednak wpływu na zarysowaną tutaj perspektywę hermeneutyczną. W Chrystusie chrześcijanie rozpoznają, jaki jest Bóg, do czego dąży i czego chce, ale nadal i nieustająco poszukują właściwego sposobu mówieniu o Bogu w Chrystusie i przez Chrystusa¹⁰. Nowy Testament jest w nie mniejszym stopniu niż Stary Testament świadectwem różnych sposobów interpretowania Bożego dzieła w Chrystusie, które nie dają się zharmonizować (jako przykład można podać tzw. problem synoptyczny – por. chociażby różne słowa Jezusa na krzyżu albo błogosławieństwo ubogich w Łk 6,20, podczas gdy w Mt 5,3 dotyczy ono ubogich w duchu). Od historycznego uwikłania objawienia Boga w Chrystusie nie uciekniemy.

Nieuniknione jest pytanie, kto i jak, w oparciu o jakie kryteria może rozstrzygnąć, które sposoby rozumienia Boga, Jego działania i Jego woli są lepsze czy właściwe, a które okazują się być ślepyimi uliczkami. Pytanie to siłą rzeczy implikuje współczesny punkt widzenia i moje/nasze postrzeganie rzeczywistości. Trzeba przy tym pamiętać, że coś, co dzisiaj wydaje się nie do zaakceptowania, mogło być właściwą odpowiedzią na doświadczenia w dawnych czasach i w zupełnie odmiennych okolicznościach. Rozstrzygać o właściwym rozumieniu może i musi każdorazowo odbiorca, który tkwi w ciągłym procesie poszukiwania 'prawdy' (zob.

¹⁰ Do relacji pomiędzy Starym i Nowym Testamentem zob. Sławik 2015c.

powyżej). Jego przekonania, uzyskane również w wyniku lektury Biblii, będą rzutowały na takie rozstrzygnięcie. Bez krytycznej oceny własnego (przed)rozumienia i związanego z nią krytycznego podejścia do samego tekstu odbiorca będzie jedynie reprodukował wciąż na nowo swoje wcześniejsze przekonania. Niezbędną składową sztuki czytania tekstu jest otwartość na nowe treści i nowe rozumienie siebie samego i Boga. Tylko wtedy wzajemne oddziaływanie pomiędzy czytelnikiem i Biblią może prowadzić do owocnego spotkania. Innymi słowy, trzeba z całą możliwą otwartością pozwolić na to, aby czytać tekst biblijny i aby tekst czytał mnie¹¹.

Za ilustrację niech posłużą dwa przykłady: jeden ze Starego, a drugi z Nowego Testamentu. Bóg Izraela jest nieraz przedstawiany jako wojownik podobny do innych bogów burzy i wojny (np. Sdz 5,4-5; Iz 9,5; Wj 15,3)¹². Nie tylko wyrusza do walki w obronie swego ludu (Joz 10,12; 11,6; Sdz 4,7.14; 8,28; 11,9; 2Sm 5,24 itd.), ale i nakazuje zniszczyć miasta, jeśli nie poddadzą się Izraelowi, wybijając mężczyzn lub wszystkich ich mieszkańców (Pwt 20,10-18). Ostatni fragment jest literacko złożony, późnoprzedwygnaniowo-wygnaniowy. Nigdy nakaz ten nie mógł być programem realnej polityki Izraela/Judy. Więcej, przy dokładniejszym przyjrzeniu się okazuje się, że mamy tutaj do czynienia z (redakcyjną) tendencją do ograniczania militarnej przemocy: wymordowanie 'jedynie' mężczyzn, i to po wcześniejszej propozycji pokojowego poddania

¹¹ Zob. Seiler 2006, 283-284; Fischer 2004, 49-50; a także Burzyńska, Markowski 2007, 335. Z teologicznego punktu widzenia pomocne wydaje mi się – inspiruję się wykładem Fischer 2017 – podejście do Biblii opisane przez petystę Augusta Hermanna Franckego („Kurzer Unterricht, wie man die Heilige Schrift zu seiner wahren Erbauung lesen solle”), który w nawiązaniu do Lutrowego *oratio, meditatio i tentatio* (WA 50, 659-660), sformułował swój program w postaci triady: modlitwa – rozważanie – podważanie (*das Gebet, die Betrachtung und die Anfechtung*), którą interpretuję jako afirmatywną otwartość na to, o czym czytamy w Biblii; analizowanie tego, co przeczytaliśmy, i zderzenie z naszym doświadczeniem, z naszym rozumieniem świata i samego siebie.

¹² Zob. Smith 2019, 25-43; Leuenberger 2019, 165-166 (i podana tam literatura).

się (w. 10-14; por. też w. 18-20)¹³. Bóg w Starym Testamencie stawał militarnie w obronie ciemżonego ludu. Wszystko to razem wzięte nie zmienia faktu, że postulatory z Pwt 20 można i trzeba dzisiaj ocenić krytycznie¹⁴. Jednocześnie w Starym Testamencie nie brakuje głosów, że Bóg zmierza do zbawienia całego świata, a jego narzędziem jest Izrael. Idea taka, jak się zdaje, została wpisana już w sam początek historii Izraela, w powołanie Abrahama/Abrahama (Rdz 12,3b; 18,18; 22,18¹⁵ itp.), a potem na różne sposoby wyrażana (zob. np. Iz 40,5; 45,14; 49,6)¹⁶.

Nowy Testament zrównuje w wierze mężczyzn i kobiety (np. Ga 3,26-28). Na początku istnienia Kościoła kobiety pełniły wszystkie funkcje czy posługi, co znajduje odzwierciedlenie w pozdrowieniach m.in w Rz 16,3-16. W szczególności w w. 7 Paweł wymienia Andronika i Junię – mężczyznę i kobietę – swoich współwięźniów (w. 7), czyli należących do najbliższego i wąskiego kręgu misjonarzy (por. Kol 4,10; Flm 23), zalicza do grona apostołów¹⁷. Inaczej ma się sprawa w dwóch spokrewnionych ze sobą fragmentach, które zabraniają kobietom publicznego mówienia w zborze: 1 Kor 14,34-35 i 1 Tm 2,11-12. Pierwszy z nich sprawia trudność już z powodu wyraźniej sprzeczności względem 1 Kor 11,5, który pokazuje, że przemawianie kobiet w zborze było traktowane jako oczywiste. Między innymi z tego względu 1 Kor 14,(33b.)34-36 uważane są za nie-Pawłowy dodatek (zob. Schrage 1999, 457, 480-487). Z kolei 1 Tm jest listem deuteropawłowym (zob. Roloff 1988, 23-39). Oba fragmenty są więc świadectwami późniejszej praktyki. Zmiana taka być może wyniknęła ze zmieniającego się otoczenia wczesnego Kościoła (zob. Schrage 1999, 485-486; Roloff 1988, 147). Tak czy inaczej

¹³ Do szczegółów zob. Otto 1996, 54-58.

¹⁴ Do problemu wojny i jej oceny zob. np. Oeming 2017 i podana tam literatura.

¹⁵ Interpretacja Rdz 12,3 jest sporna, w każdym razie zbawienie narodów jest powiązane ze stosunkiem do potomków Abrahama – zob. Seebass 1997, 15-17. Do teologicznej roli błogosławieństwa Abrahama zob. Jeremias 2015, 439-442.

¹⁶ Zob. Jeremias 2015, 432-446; do Iz 49,6 zob. Sławik 2021a, 156-159.

¹⁷ Do tego wiersza łącznie z kwestią tekstowokrytyczną zob. Wolter 2019, 464, 472-477.

w dzisiejszym świecie, w którym równość bez względu na płeć jest powszechnie akceptowalną zasadą (choć jeszcze ciągle częściowo bardziej postulowaną niż faktycznie urzeczywistnioną) funkcjonowania przynajmniej europejskich społeczeństw, wpisaną też do polskiej konstytucji, zakaz taki nie może już być dłużej akceptowany. Wiara w Chrystusa znosi bowiem klasyfikowanie ludzi ze względu na jakiegokolwiek cechy fizyczne czy społeczne (Ga 3)¹⁸.

4. Biblia a historia

Bezzasadne byłoby odrywanie Biblii od historii, gdyż przekaz biblijny jest osadzony w historii. Co w żaden sposób nie oznacza, że pisma biblijne kiedykolwiek były pomyślane jako rekonstrukcje historyczne podobne do dzisiejszego sposobu opisywania historii. Dla historyka wiarygodność Biblii jest ograniczona, jest ona źródłem sekundarnym¹⁹. Osadzenie Biblii w historii oznacza, że towarzyszyła ona starożytnemu Izraelowi i pierwszemu Kościołowi, co znalazło odzwierciedlenie w procesie jej stopniowego powstawania, pisania. Choć niektóre księgi są całkowicie fikcyjnymi opowieściami (Jon, Rt, Hi), to nawet one nie są oderwane od historycznego kontekstu, będąc reakcjami na ówczesne (w czasie opowiadania, a nie czasie opowiedzianym)²⁰ pytania i spory. W przypadku znakomitej większości ksiąg i opowiadań biblijnych czas opowiedziany (na poziomie treści narracji) jest przeważnie odległy od samego momentu opowiadania, tak że nierzadko mamy do czynienia z projekcjami problemów z czasów autorów na wcześniejsze epoki (przy czym sama opowieść nie musi być całkowicie oderwana od wcześniejszych, historycznych źródeł). Nigdy bowiem nie chodziło o opowiedzenie wcześniejszej historii, lecz o świadectwo tego, jak Bóg działał w historii ludu izraelskiego. Starano się na tle toczącej się historii

¹⁸ Zob. popularnonaukowe opracowanie Sławik 2015b, 12-16. Do Ga 3,26-28 zob. Beyer 1955, 30-31.

¹⁹ Ogólnie o klasyfikacji źródeł Kratz 2013, 5-9; Sławik 2021b.

²⁰ Zob. Kratz 2013, 8.

zrozumieć Boże działanie, opisać relację Boga ze swym ludem czy człowiekiem. W Biblii Hebrajskiej na pierwszy plan wysuwa się relacja pomiędzy Bogiem i ludem, a nie jednostką ludzką, zapewne dlatego że człowiek był mocniej niż dzisiaj związany ze swoim otoczeniem społecznym. Biblijne księgi zwane historycznymi (Rdz-2 Krn) są teologiczną interpretacją tego, co się kiedyś wydarzyło. Inaczej mówiąc, Biblia może być postrzegana jako zbiór mitów założycielskich w tym sensie, że ujawnia, jak Izrael rozumiał samego siebie w relacji do i ze swoim Bogiem. Z kolei większość ksiąg prorockich (tzw. proroków późniejszych: Iz, Jr, Ez, Oz-Ml) jest toczoną przez wieki dyskusją o właściwe pojmowanie Boga i Jego oczekiwań w zmieniających się momentach historycznych. Księgi te kumulują w sobie różne czy odmienne punkty widzenia na otaczającą rzeczywistość i mogą poddawać w wątpliwość wcześniejsze rozumienie działania Boga w świecie (por. np. Jr 7,4 z Ps 46). Wiele wskazuje na to, że to właśnie prorocy byli tymi, którzy dokonali ‘przewrotu’ w rozumieniu Boga, opowiadając się za Jego wyłącznością (zob. Kratz 2013, 101[-105]). Literatura biblijna jest częściowo historiograficzna, ale to nie historia jest ‘bogiem’. Nie historyczna wiarygodność tradycji biblijnych, lecz wiarygodność świadectwa o Bogu, spolegliwość – nawet jeśli zmiennego – pojmowania Boga, o które wciąż toczy się gra, ma decydujące znaczenie.

Chętnie postulowano i nadal postuluje się wyjątkowość religijną czy etyczną starożytnego Izraela i Biblii (Hebrajskiej), a w szczególności samego JHWH²¹. Zarówno Izrael, jak i JHWH mieli nie mieć analogii w tradycjach starożytnego Bliskiego Wschodu. Jednak okazało się, że wiele z tego, co ponoć nie miało paraleli, takowe posiada. Wrażenie wyjątkowości może wynikać z ograniczonych ilościowo źródeł kultur ościennych, jak i z faktu, że były i są one badane bez powiązania z Biblią Hebrajską i *vice versa*. Kiedy ‘powstała’ i skąd się wzięła wiara w JHWH?

²¹ W teologii protestanckiej jest to przede wszystkim pokłosie teologii dialektycznej Karola Bartha – zob. Hartenstein 2019, 300-302.

Czy jakieś impulsy dla jej szczególnego ukształtowania istniały już od 'początku', czy też jest ona wyłącznie wynikiem ewolucji? Z historycznego punktu widzenia brak jest możliwości odpowiedzi na pytanie, czy i na ile dawny Izrael i jego religia były wyjątkowe²². Jeśli dopuszczamy myśl o Bożym kierownictwie w historii, które siłą rzeczy nie może być zweryfikowane za pomocą narzędzi historycznych, to ostatecznie nie ma szczególnego znaczenia, jak było 'na początku' ani jakie czynniki wpłynęły na ewolucję religii biblijnego Izraela. Nie ma też znaczenia, iloma fałszywymi tropami ludzkie rozumienie Bożego działania podążyło. W centrum pozostaje myśl o tym, że Bóg nie porzucił ludu/ludzi, pozwolił i wciąż pozwala poszukiwać jak najlepszego rozumienia tego, kim jest i czego chce. I znów z chrześcijańskiego punktu widzenia najważniejszą wskazówką jest życie i dzieło Jezusa, choć i w tym przypadku nie jest nam ona dana wprost, lecz w przekazie – językowym czy mitologicznym²³ – naznaczonym historycznie i zakorzenionym w określonym czasie oraz rozwijającym się z biegiem czasu.

5. Biblia w badaniach naukowych

Z teologicznego punktu widzenia nie ma żadnego powodu, by bronić się przed jakimikolwiek badaniami literackimi Biblii czy badaniami historycznymi świata i religii Biblii, tj. świata, w którym żył dawny Izrael²⁴, Jezus i pierwszy Kościół. Żaden obszar badawczy nie może być wyłączony z badań naukowych. Ale czy wierzący i niewierzący badacze mogą porozumieć się co do metod i wyników badań? Odpowiedź jest zasadniczo twierdząca, choć wnioski mogą być formułowane w odmienny sposób. Różnice w tym, jak wyobrażamy sobie dzieje Izraela, Jezusa i Kościoła oraz przekazy Biblii, wynikają z odmiennego

²² Tak Hartenstein 2019, 297.

²³ W tym kontekście warto też przywołać program demitologizacji i egzystencjalnej interpretacji Rudolfa Bultmanna – zob. Frör 1967, 34-35.

²⁴ Izrael to oczywiście ogólne i umowne określenie dla wszystkich grup, rodzin, plemion, które wcześniej czy później zaczęły postrzegać się jako Izrael.

przed-rozumienia świata, człowieka czy Boga. Podział wcale nie musi przebiegać na linii wierzący i niewierzący czy dzielącej różne konfesje i religie, lecz może przechodzić przez ich środek. Warunkiem porozumienia pomiędzy (nie tylko) badaczami z różnych środowisk jest (samo) jawność własnych przekonań i założeń. Nie istnieje przecież żadne rozumienie wolne od uprzednich przekonań ('uprzedzeń') czy przed-rozumienia. Na przeszkodzie owocnej wymiany mogą stać postawa czy założenia hermeneutyczne, które wykluczają możliwość niewłaściwości własnych przekonań/'uprzedzeń' hermeneutycznych. Wtedy też nie ma mowy o nauce, a jedynie o reprodukowaniu własnych przeświadczeń (nawet jeśli formułowanych w nowy sposób, podpieranych nowymi argumentami). Otwartą wymianę uniemożliwić może również obawa o wynik analiz i dyskusji, podszyta *de facto* niepewnością w odniesieniu do własnych postaw życiowych i poczuciem zagrożenia dla integralności własnych przekonań. Choć otwartość nie jest tożsama z akceptacją wszelkich założeń, to odrzucenie którychkolwiek wymaga (racjonalnego) uzasadnienia. Założenia hermeneutyczne – jak wszystko inne – podlegają krytycznej ocenie.

A zatem nie ma powodu, by nie istniała możliwość produktywnego spierania się o interpretacje historii, postrzegania człowieka czy Boga (idei religijnych). Więcej, można i trzeba dyskutować o założeniach hermeneutycznych proponowanych interpretacji. Najgorszym rozwiązaniem jest uprawianie apologetyki, zwłaszcza jeśli wprost nie ujawnia się jej założeń. Nic nie stoi na przeszkodzie, by brać pod uwagę każdą interpretację literacką i historyczną dotyczącą Biblii, jej treści, opisywanej w niej historii religii, a także samej istoty Boga.

Badając starożytną literaturę (biblijną i nie tylko) czy historię tak odległych epok, szybko natrafia się na granice tego, co daje się w mniej lub bardziej uzasadniony sposób powiedzieć. Z jednej strony skazani jesteśmy na domysły i używanie bardziej współczesnych modeli, z drugiej strony nie można zapominać, że poruszamy się wśród hipotez. Całościowe ujęcia oparte na w miarę racjonalnych rekonstrukcjach są

pasjonujące. Jednak im bardziej rekonstrukcja jest doskonale spójna, tym większe powinna budzić wątpliwości. W starożytności, tak jak i dzisiaj, życie ludzkie było wielobarwne, motywacje różnorodne, idee mniej lub bardziej wyrafinowane (z pewnością nie były prostackie). Ścierać się ze sobą musiały różne wyobrażenia, posuwano się do przodu i wstecz. Tyle tylko, że świadectwa rzucają na tę odległą rzeczywistość jedynie punktowe światło.

W odniesieniu do rozumienia Boga wierzący stoi jeszcze wobec dodatkowego wyznania czy niepewności, bo jak opisać to, co wykracza poza ludzkie kategorie. Apostoł Paweł miał świadomość, że „teraz poznanie moje jest cząstkowe” (1 Kor 13,12). Wątpienie jest więc nie tylko drogą naukowca, ale i każdego człowieka, wierzącego czy nie. Tylko wątpienie może prowadzić do doskonalenia się w rozumieniu świata, samego siebie (i Boga). W swej najgłębszej istocie podejście naukowca i człowieka wierzącego jest takie samo: poddawanie w wątpliwość własnych sądów.

Bibliografia

- Berlejung, Angelika. 2019. „The Origins and Beginnings of the Worship of Jhwh: The Iconographic Evidence.” W *The Origin of Yahwism* (BZAW 484). Red. Jürgen van Oorschot, Markus Witte, 67-92. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Beyer Hermann W. 1955. „Der Brief an die Galater”. Neu bearbeitet von Paul Althaus. W Beyer Hermann W. et al. *Die kleineren Briefe des Apostels Paulus* (Das Neue Testament Deutsch 8), 1-55. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Burzyńska, Anna, i Michał P. Markowski. 2007. *Teorie literatury XX wieku: Podręcznik*. Kraków: Znak.
- Fischer, Rainer. 2004. *Mit der Bibel auf Buchführung* (Wechsel – Wirkungen 48). Waltrop: Spenner.

- Fischer, Rainer. 2017. „Warum Luther sich beim Bibellesen wie neugeboren fühlte – und wie wir neue Erfahrungen mit der Bibel machen können.” Wykład, Heilsbrunnen, 20 września.
- Frör, Kurt. 1967. *Biblische Hermeneutik: Zur Schriftauslegung in Predigt und Unterricht*. Wyd. 3, zmienione. München: Chr. Kaiser.
- Hartenstein, Friedhelm. 2019. „The Beginnings of YHWH and »Longing for the Origin«: A historico-hermeneutical query.” W *The Origin of Yahwism* (BZAW 484). Red. Jürgen van Oorschot, 283-307. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Jarkowicz, Maciej. 2021. „Prawda (nie) jest tylko jedna.” *Gazeta Wyborcza*, 30 stycznia.
- Jeremias, Jörg. 2015. *Theologie des Alten Testaments* (Grundrisse zum Alten Testament Das Alte Testament Deutsch, Ergänzungsreihe 6). Göttingen/Bristol, CT: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kołąkowski, Leszek. 1989. „Pochwała niekonsekwencji.” W Leszek Kołąkowski. *Pochwała niekonsekwencji. Pisma rozproszone z lat 1955-1968*. Przedmowa, wybór, opracowanie Zbigniew Mentzel. Tom 2, 154-160. Warszawa: Puls Publications.
- Kratz, Reinhard Gregor. 2013. *Historisches und biblisches Israel: Drei Überblicke zum Alten Testament*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Leuenberger, Martin. “YHWH’s Provenance from South: A New Evaluation of the Arguments pro and contra.” W *The Origin of Yahwism* (BZAW 484). Red. Jürgen van Oorschot, 157-179. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Link, Hans-Georg. 1993. „Wahrheit ἀλήθεια.” W *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*. Red. L. Coenen, E. Beyreuther, H. Bietenhard, wyd. 9. Wuppertal: Brockhaus: 1348-1352.
- Luter, Marcin. 2002. *De servo arbitrio. O niewolnej woli*. Tłum. Wiktor Niemczyk. Świętochłowiec: Towarzystwo Upowszechniania Myśli Reformowanej „Horn”.
- Niesiołowski-Spanò, Łukasz i Krystyna Stebnicka. 2020. *Historia Żydów w starożytności: Od Thotmesa do Mahometa*. Warszawa: PWN.

- Oeming, Manfred. 2017. „Krieg und Frieden.” W *Die Welt der Hebräischen Bibel: Umfeld – Inhalte – Grundthemen*. Red. Walter Dietrich, 226-241. Stuttgart: Kohlhammer.
- Otto, Eckhart. 1996. „Krieg und Religion im Alten Orient und im alten Israel.” W tenże. *Kontinuum und Proprium. Studien zur Sozial- und Rechtsgeschichte des Alten Orients und des Alten Testaments* (Orientalia Biblica et Christiana 8), 49-58. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Roloff, Jürgen. 1988. *Der erste Brief an Timotheus* (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament XV). Zürich/Neukirchen-Vluyn: Benziger/Neukirchener.
- Schrage, Wolfgang. 1999. *Der erste Brief an die Korinther: 3 Teilband 1Kor 11,17-14,40* (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament VII/3). Zürich/Neukirchen-Vluyn: Benziger/Neukirchener.
- Seebass, Horst. 1997. *Genesis II: Vätergeschichte I (11,27-22,24)*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener.
- Slawik, Jakub. 2004. *Egzegeza Starego Testamentu: Wprowadzenie do metod egzegetycznych*. Warszawa: ChAT.
- Slawik, Jakub. 2012. „Ewangelia Jana 8,30-59: prawda, która wyzwala.” W *Bóg i Jego człowiek. Księga jubileuszowa na 50-lecie ordynacji ks. prof. Manfreda Uglorza*. Red. Marek J. Uglorz, Tadeusz Konik, 181-193. Augustana: Bielsko-Biała.
- Slawik, Jakub. 2015a. „Natchnienie Pisma świętego we współczesnym świecie – perspektywa luterńska.” *Collectanea Theologica* 85 (3): 9-31.
- Slawik, Jakub. 2015b. „Ordynacja kobiet w świetle świadectw biblijnych.” *Słowo i Myśl* 126-127: 12-16.
- Slawik, Jakub. 2015c. „Stary Testament/Tanach w chrześcijańskiej Biblii.” *Rocznik Teologiczny* 57(4): 401-426.
- Slawik, Jakub. 2021a. *Deuteroizajszowy sługa JHWH: Studium egzegetyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT.

- Slawik, Jakub. 2021b. „Co nowego w historii starożytnego Izraela? O książce: Niesiołowski-Spanò, Łukasz i Krystyna Stebnicka. 2020. *Historia Żydów w starożytności: Od Thotmesa do Mahometa*. Warszawa: PWN.” *Rocznik Teologiczny* 63 (1): 7-62.
- Smith, Mark S. 2019. „YHWH’ Original Character: Questions about an Unknown.” W *The Origin of Yahwism* (BZAW 484). Red. Jürgen van Oorschot, 23-43. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Seiler, Stefan. 2006. „Intertextualität.” W *Lesarten der Bibel. Untersuchungen zu einer Theorie der Exegese des Alten Testaments*. Red. Helmut Utzschneider, Erhard Blum, 275-293. Stuttgart: Kohlhammer.
- Varga, Krzysztof. 2012. „My, ateści.” *Gazeta Wyborcza*, 4-5 lutego.
- WA: *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe*. 1883-2009. Weimar: Böhlau.
- Wildberger, Hans. 1984. „יְהוָה: E. ^אmæt.” W *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Bd. I. Wyd. Ernst Jenni, Claus Westermann. München/Zürich: Kaiser/Theologischer Verlag: 201-204.
- Wolter, Michael. 2019. *Der Brief an die Römer: Teilband 2: Röm 9-16* (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament VI/2). Ostfildern/Göttingen: Patmos/Vandenhoeck & Ruprecht.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIII

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2021

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 17. Nakład: 100 egz.

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- JAKUB SŁAWIK, *O hermeneutycznych założeniach badań biblijnych* 371
- SŁAWOMIR ZATWARDNICKI, *Pismo Święte w warsztacie teologa. Geralda O'Collinsa przewodnik korzystania z tekstów natchnionych* 389
- TOMASZ TEREFENKO, *Herod's Birthday Banquet and its Significance for Jesus and his Disciples in the Gospel of Mark* 411
- WOJCIECH SZCZERBA, *Kontrowersje wokół Orygenesusa. Casus Metodiego z Olimpu* 427
- RAFAŁ PROSTAK, *Przypowieść o pszenicy w zmaganiach Kościoła z herezją w nauczaniu Augustyna z Hippony, Tomasza z Akwinu, Marcina Lutra i Jana Kalwina* 453
- ANDRZEJ POLASZEK, MARIA POLASZEK, *Kalwiński Psalterz Genewski (1562) jako źródło inspiracji luterńskiego kancjonału „Cithara Sanctorum” (1636) na tle procesów konfesjonalizacji protestantyzmu* 491
- Илья Мельников, «Святая старина»: иконы старообрядческих моленных Устюженского уезда Новгородской губернии 511
- MARCIN RZEPKA, *Migrujące obrazy. Fotografia w praktyce misyjnej Ludwiga O. Fossuma. (Lutheran Orient Mission)* 557
- MONIKA WIŚNIEWSKA, *Warszawska administracja wyznaniowa 1950–1956. Wybrane zagadnienia* 587
- BORYS PRZEDPELSKI, *Geneza mariawityzmu i nieoficjalne relacje mariawicko-rzymskokatolickie w latach 1906-1939* 613
- HALINA GUZOWSKA, *110 lat prasy mariawickiej* 687
- BARTŁOMIEJ SŁOJEWSKI, *Sakralna twórczość muzyczna mariawitów a śpiewy cerkiewne* 725
- Wykaz autorów 765

Contents

ARTICLES

JAKUB SLAWIK, <i>On the Hermeneutic Premises in Biblical Research</i>	371
SLAWOMIR ZATWARDNICKI, <i>The Holy Scriptures Handled by a Theologian. Gerald O'Collins' Guide on Making Use of Inspired Texts</i>	389
TOMASZ TEREFENKO, <i>Herod's Birthday Banquet and its Significance for Jesus and his Disciples in the Gospel of Mark</i>	411
WOJCIECH SZCZERBA, <i>Controversies around Origen. Methodius of Olympus</i>	427
RAFAL PROSTAK, <i>The Parable of Wheat in the Church's Struggle Against Heresy in the Teachings of Augustine of Hippo, Thomas Aquinas, Martin Luther and John Calvin</i>	453
ANDRZEJ POLASZEK, MARIA POLASZEK, <i>Calvinistic Genevan Psalter (1562) as a Source of Inspiration for Lutheran Cantional "Cithara Sanctorum" in the context of the Protestant Confessionalization Process</i>	491
ILJÂ MELNIKOV, "Sacred Antiquity": <i>The Icons of Old Believers' Houses of Prayer in Ustyuzhensky district of Novgorod Province</i>	511
MARCIN RZEPKA, <i>Migrating pictures. Photography in the missionary practice of Ludvig O. Fossum. (Lutheran Orient Mission)</i>	557
MONIKA WIŚNIEWSKA, <i>Warsaw's Religious Administration 1950–1956. Selected Issues</i>	587
BORYS PRZEDPELSKI, <i>The Genesis of Mariavitism and Unofficial Relations between the Mariavite and Roman Catholic Church in the Years 1906–1939</i>	613
HALINA GUZOWSKA, <i>110 years of Mariavite press</i>	697
BARTŁOMIEJ SŁOJEWSKI, <i>Mariavite Sacral Music and Orthodox Chants</i> ..	735
List of authors	775

Wykaz autorów

Jakub Sławik, j.slawik@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Sławomir Zatwardnicki, zatwardnicki@gmail.com, ul. Cz. Miłosza 14, 57-100 Strzelin

Tomasz Terefenko, terefenkotomasz@gmail.com, Wyższe Baptystyczne Seminarium Teologiczne, ul. Szczytnowska 58-59, 04-812 Warszawa

Wojciech Szczerba, w.szczerba@ewst.edu.pl, Ewangelikalna Wyższa Szkoła Teologiczna, ul. Św. Jadwigi 12, 51-253 Wrocław

Iljâ Melnikov, potep_88@mail.ru, 2 / 2 Chudintzeva str., Velikiy Novgorod, Rus-sia, 173003

Rafał Prostack, prostakr@uek.krakow.pl, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej, Katedra Stosunków Międzynarodowych, ul. ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków

Andrzej Polaszek, Andrzej@polaszek.eu, os. Nadwarciańskie 3, 62-035 Trzykolne Młyny

Maria Polaszek, Marysia@polaszek.eu, os. Nadwarciańskie 3, 62-035 Trzykolne Młyny

Marcin Rzepka, marcin.rzepka@uj.edu.pl, Instytut Religioznawstwa, Ul. Grodzka 52, 31-044 Kraków

Borys Przedpełski, b.przedpełski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Halina Guzowska, inagie@poczta.onet.pl, ul. Człuchowska 9B m.3, 01-360 Warszawa

Monika Wiśniewska, mwisniewska@ihnpan.pl, Instytut Historii Nauki PAN, ul.
Nowy Świat 72, pokój A09, 00-330 Warszawa

Bartłomiej Słojewski, bslojewski000@gmail.com, ul. Tadeusza Kościuszki 88,
05-120 Legionowo